

Ioannis D. Stefanidis, *ISLE OF DISCORD: NATIONALISM, IMPERIALISM AND THE MAKING OF THE CYPRUS PROBLEM* (Λονδίνο: Hurst, 1999) (Νέα Υόρκη: New York University Press), 315 σελ.

Αλέξης Ηρακλείδης

Η ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ για το Κυπριακό είναι τεράστια, τόσο στα ελληνικά όσο και σε άλλες γλώσσες, ειδικά στα αγγλικά (βλέπε για σχολιασμό και παρουσίαση της αγγλόφωνης βιβλιογραφίας το πολύτιμο έργο των Π. Κιτρομηλίδη & Μ. Ευριβιάδη, *Cyprus* (World Bibliographical Series, 1995). Συνεχίζουν ωστόσο να παράγονται έργα ακόμη και διατριβές και μάλιστα σε γλώσσες εκτός των ελληνικών. Το γεγονός αυτό είναι ακόμη πιο αξιοπρόσεκτο, αν σκεφτεί κανείς ότι το διεθνές κοινό έχει αρχίσει –όχι αδικαιολόγητα– να βαριέται να ακούει για το Κυπριακό που θεωρείται πλέον συνώνυμο με την έννοια «άλυτη διένεξη» ή πιο κυνικά με την λυμένη διένεξη που παρουσιάζεται ως άλυτη. Ο όγκος της σοβαρής βιβλιογραφίας είναι τέτοιος ώστε τα περισσότερα και πλέον σημαντικά είναι γνωστά, αν και συνεχίζουν να υπάρχουν κενά ή διχογνωμίες. Σε αυτό συμβάλλει και το γεγονός ότι τα ελληνικά, τουρκικά και κυπριακά αρχεία δεν είναι προσβάσιμα. Περισσότερα γνωρίζουμε πάντως για την ελληνική, ελληνοκυπριακή και βρετανική πλευρά λόγω της τάσης των πολιτικών και διπλωματών τους να γράφουν τις προσωπικές τους εμπειρίες και εκτιμήσεις (π.χ. από πλευράς Κύπρου Γ. Κληρίδης, Ν. Κρανιδιώτης, Π. Σέρβας, από πλευράς Ελλάδας, Ευ. Αβέρωφ, Α. Βλάχος, Μ. Αλεξανδράκης-Β. Θεοδωρόπουλος-Στ. Λαγάκος, Π. Πιπινέλης, Δ. Μπίτσιος, από βρετανικής πλευράς Macmillan, Foot, Eden, κ.ά.). Ιδιαίτερα μνεία αξίζει να γίνει στο δίτομο έργο του Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό, 1950-1963)*, που έχει μεταφραστεί και στα αγγλικά. Βέβαια λείπει η κατεχοχρήν μαρτυρία, αυτή του Μακάριου, αν και είναι αμφίβολο κατά πόσον θα ήταν έγκυρη, δεδομένης της προσωπικότητας και της αμφισημίας του ιδίου. Η δράση του Μακάριου καλύπτεται εγκάρσια αν και όχι απόλυτα ικανοποιητικά από τις διηγήσεις των άλλων που αναφέραμε και από την ανεπίσημη βιογραφία του από τον Stanley Mayes. Οι διηγήσεις αυτές συμπληρώνονται από την επιστημονική βιβλιογραφία με σημαντική προσφορά από Ελληνοκύπριους και σε μικρότερο βαθμό Έλληνες και Τούρκους επιστήμονες καθώς και από έγκυρες παρουσιάσεις από Βρετανούς κυρίως αναλυτές και δημοσιογράφους με βαθιά πείρα του Κυπριακού. Κατά την τελευταία δεκαετία το επιστημονικό ενδιαφέρον εστιάζεται κυρίως στην ειρηνική επίλυση, στον ελληνοκυπριακό εθνικισμό, στην ανθρωπολογική και κοινωνιοψυχολογική διάσταση αλλά και στην πιο παραδοσιακή διεθνοπολιτική/διπλωματική. Στο χώρο της διπλωματίας πιο πρωτότυπα είναι βέβαια τα έργα που φέρνουν νέα αρχαιακά στοιχεία, όπως τα πονήματα των Robert Holland, Ευάνθης Χατζηβασιλείου και Ιωάννη Στε-

φανίδη.

Θα σταθούμε στο βιβλίο του Ι. Στεφανίδη, *Isle of Discord: Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem*. Η μονογραφία αυτή φέρνει στο φως νέα στοιχεία με βάση κυρίως τα βρετανικά και αμερικανικά αρχεία της περιόδου 1949-1954, και συνιστά πολύτιμη συμβολή στη διεθνή βιβλιογραφία του κλάδου της Διπλωματικής Ιστορίας ή Ιστορίας της Διεθνούς Πολιτικής. Έχουμε έτσι πληρέστερη κατανόηση των κινήτρων και προβληματισμών της Βρετανίας και των ΗΠΑ. Παρά την εξωτερική της αδιαλλαξία η Βρετανία δεν ήταν τόσο αποφασιστική στη θέση της, πεπεισμένη γι' αυτήν ή δαιμόνια όσο νομίζαμε τότε και τώρα (ή όπως ήθελαν να μας αφήνουν να νομίζουμε ο Ήντεν και η σχολή του).

Το βιβλίο αυτό είναι σημαντικό και για δύο άλλους λόγους που το καθιστούν έργο ευρύτερης σημασίας και ειδικά για όσους ασκούν ή σχολιάζουν την εξωτερική πολιτική (γι' αυτό η μετάφραση του στα ελληνικά καθίσταται απαραίτητη).

Πρώτον γιατί με έγκυρο και πειστικό τρόπο εδραιώνει τη «δημιουργία», την εκκōλαψη του Κυπριακού προβλήματος στην περίοδο 1949-54 (αντί όπως συνήθως γίνεται το 1955, με το ξέσπασμα του αγώνα της ΕΟΚΑ ή με τα «13 Σημεία» του Μακάριου το 1963 που έθεσαν τέλος σε τρία χρόνια αβέβαιης συγκατοίκησης. Από τότε το Κυπριακό ετέθη σε τροχιά για να γίνει το χρονικό των χαμένων ευκαιριών για Αθήνα και Λευκωσία, όπου κάθε επόμενη προτεινόμενη λύση ήταν χειρότερη από την προηγούμενη. Με τις πράξεις και παραλείψεις των Ελληνοκυπρίων κατά πρώτο λόγο και των Ελλήνων στη συνέχεια ήταν έκτοτε αδύνατον να επιλυθεί η διένεξη με βάση τον μαξιμαλιστικό στόχο της ένωσης αλλά και ούτε με τον μετέπειτα (από το 1963) ήσσονα στόχο της διακυβέρνησης από την ελληνοκυπριακή πλειοψηφία με τους Τουρκοκύπριους απλώς μειονότητα όπως οι Μουσουλμάνοι (Τούρκοι-Πομάκοι) της Θράκης. Εντούτοις η ελληνοκυπριακή ηγεσία (Μακάριος, Γρίβας αλλά και ΑΚΕΛ από το 1949-1959 και έπειτα) επέμεναν σε αυτές τις ανέφικτες λύσεις έως το μοιραίο 1974.

Δεύτερον γιατί οι παράγοντες που από ελληνικής και ελληνοκυπριακής πλευράς «έστρωσαν το χαλί» για το μετέπειτα αδιέξοδο, την παταγώδη αποτυχία στην ελληνική εξωτερική πολιτική, είναι –εννοείται τηρουμένων των αναλογιών– λίγο-πολύ οι ίδιοι που οδήγησαν στην ήττα του 1897 (βλ. έργο Γιάννη Γιαννουλόπουλου, *Η ευγενής μας τύφλωση*), πιο πρόσφατα στο φιάσκο με το «Σκοπιανό» (βλ. έργο Θάνου Βερέμη, *Greece's Balkan Entanglement*) και την τυφλή σερβολατρία, την ενίσχυση του στυγνού και καταστροφικού για τη γείτονα χώρα εθνικισμού του δικτάτορα Μιλόσεβιτς (βλ. έργο Λ. Χατζηπροδρομί-

δη, *Η δολοφονία της Γιουγκοσλαβίας*) αλλά και με τη γκάφα και το διεθνή διασυρμό στο θέμα Οτσαλάν (βοήθεια στον εχθρό του εχθρού). Συγκεκριμένα είχαμε και τότε, όπως και με τις άλλες περιπτώσεις, εξωτερική πολιτική από ιδιώτες, υπερπατριώτες, εθνικιστές, ιδιοτελείς ή αυτούς που ήθελαν –για διαφορετικούς λόγους– να ξεπλυνθούν στην κολυμπήθρα του Σιλβάμ, με έντονη παρουσία απόστρατων αξιωματικών (Γρίβας) και της Εκκλησίας (Μακάριος και Εθναρχία στην Κύπρο, Αρχιεπίσκοπος Σπυριδών στην Αθήνα). Δηλαδή αυτό που θα λέγαμε το εθνικιστικό λόμπυ σε όλο του του μεγαλείο, με τη βοήθεια της μεγάλης μερίδας των ΜΜΕ (τύπος τότε, ειδικά *Η Εστία*), της Αντιπολίτευσης και ορισμένων υπερπατριωτών διανοουμένων και διπλωματών (Αλέξης Κύρου). Υπό τις συνθήκες αυτές η ελληνική κυβέρνηση που αρχικά (υπό τον Πλαστήρα και τον Βενιζέλο) είχε αντιταχθεί στην άφρονα και ανέφικτη αυτή πολιτική της «ένωσης και μόνο ένωσης», επί Παπάγου άρχισε να κάμπτεται σε σημείο που να πρωταγωνιστεί στο ανένδοτο στρατόπεδο, διακινδυνεύοντας ζωτικά συμφέροντα της χώρας, μειώνοντας το διεθνές της κύρος και θυσιάζοντας τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης. Αλλά ο εθνικισμός στην ενάσκηση της εξωτερικής πολιτικής (στην περίπτωση της Ελλάδας) και στην εσωτερική πολιτική (στην περίπτωση των Ελληνοκυπρίων) μόνο επιζήμιος μπορεί να είναι, όπως δείχνει και η πρόσφατη περίπτωση της Σερβίας του Μιλόσεβιτς. Από την άλλη είναι κυριολεκτικά τυφλός και πάντως παράλογος υπό την έννοια ότι στηρίζεται σε ευσεβείς πόθους και σαν να βρισκόταν ως μόνος πρωταγωνιστής χωρίς αντίπαλο που θα αντιδρούσε ανάλογα. Από την εμβάθυνση στις πηγές του Ι. Στεφανίδη εξάγεται αβίαστα το συμπέρασμα ότι η Τουρκία είχε από νωρίς δείξει ζωηρό ενδιαφέρον για το Κυπριακό, ειδικά από τη στιγμή που άρχισε να αντιλαμβάνεται ότι η Αθήνα γινόταν και εκείνη ανένδοτη όπως οι Ελληνοκύπριοι υπό τον Μακάριο. Άλλο αν η ελληνική πλευρά (υπό την καθοδήγηση του Κύρου) θεωρούσε ότι δεν θα επέμεναν και πολύ. Με άλλα λόγια δεν σύρθηκε από τη Βρετανία όπως νομίζεται. Από ένα σημείο και έπειτα, ειδικά από το 1954, με τη στροφή Παπάγου προς τη μετωπική σύγκρουση με τη Βρετανία για το Κυπριακό και τη διεθνοποίηση, η σύμπτωση απόψεων και συμφερόντων μεταξύ Βρετανίας και Τουρκίας ήταν τέτοια ώστε θα ήταν αδύνατο να μην συμπλεύσουν (και είναι εύλογο ότι η Βρετανία επιζητούσε να παίξει το τουρκικό χαρτί όπως φαίνεται από τα αρχεία παρά τις προειδοποιήσεις – μεταξύ άλλων των ΗΠΑ). Από την άλλη, η Τουρκία ήταν πολύ προσεκτική και μέχρι την προσφυγή στον ΟΗΕ της Ελλάδας. Θεωρούσε σημαντική τη φιλία

με την Ελλάδα στα πλαίσια των νέων δεδομένων του Ψυχρού Πολέμου, γι' αυτό και είχε δεχθεί με λίγη μόνο γκρίνια την ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων που κατ' αυτήν ανέτρεπε την ισορροπία της Λωζάνης. Επρόκειτο για εύλογη θα λέγαμε αντίδραση μπροστά στους ανένδοτους Ελληνοκύπριους και στην ελληνική κυβέρνηση που θεωρούσε ότι «δεν τους πέφτει λόγος». Η ελληνική πλευρά αδυνατούσε να αντιληφθεί ότι η Κύπρος αποτελούσε νομιμοποιημένο συμφέρον της Τουρκίας, με γειτνίαση μόλις σαράντα μίλια από τα σύνορά της και με ένα πέμπτο του πληθυσμού ομογενείς της. Η πλήρης αδιαφορία της Ελλάδας έναντι της σύμμάχου και τότε φίλης χώρας (οι ελληνοτουρκικές σχέσεις ήταν τότε άριστες όπως μας λέει και ο Αβέρωφ) είναι σχεδόν ακατανόητη και χαρακτηριστική του αυτισμού και της αυτοπαγίδευσης στον οποίο συντείνει ο εθνικιστικός λόγος στην εξωτερική συμπεριφορά.

Η βρετανική στάση εμφανίζεται όντως αδιάλλακτη μετά την αποτυχία της συνταγματικής πρότασης Ούνιτσερ –που δίχαζε τότε το ΑΚΕΛ– αλλά αυτό ήταν σε αντίδραση της ανένδοτης στάσης της Κυπριακής Εθναρχίας υπό τον Μακάριο σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Βρετανία θεωρούσε την Κύπρο ζωτικής στρατηγικής σημασίας, τη στιγμή μάλιστα που έχανε το Σουέζ, και τυχόν υποχώρηση στην περιοχή αυτή, καίριο πλήγμα στο γόητρό της. Διαφορετική ήταν η θέση όχι μόνο μελών του Εργατικού Κόμματος αλλά και διπλωματών χειριστών των θεμάτων αυτών στο Foreign Office (σε αντίθεση με το Colonial Office) στο Λονδίνο και στη Βρετανική Πρεσβεία στην Αθήνα, που αντιλαμβάνονταν ότι η θέση τους δεν άντεχε για πολύ ενόψει του αντιαποικιακού πνεύματος της εποχής και της βέβαιης συρρίκνωσης της αυτοκρατορίας. Από την άλλη, είναι γεγονός ότι η Βρετανική αδιαλλαξία Τσώρτσιλ-Ηντεν ενίσχυε την επιχειρηματολογία των ακραίων στην Ελλάδα και την Κύπρο.

Όσο για την αμερικανική στάση και αυτή δεν αξίζει της δαιμονοποίησης που υπέστη κατά την εποχή εκείνη. Δυσανασχέτούσε με τη βρετανική αδιαλλαξία, η οποία αντέβαινε με την αμερικανική ιδεολογία περί αποapoικιοποίησης και αυτοδιάθεσης των λαών (και συμβούλευε τη Βρετανία ανάλογα). Τελικά και με πολλούς ενδοιασμούς άφησε να υπερισχύσει το βάρος της «ειδικής σχέσης» με τη Βρετανία και οι φόβοι της για επικράτηση της ΕΣΣΔ στην περιοχή μέσω και του ΑΚΕΛ.

Ο γρίφος σχετικά με τον ρόλο του ΑΚΕΛ (γιατί δεν αντιστάθηκε με την δύναμη που διέθετε στην εθνικιστική τύφλωση) έχει εν πολλοίς καλυφθεί και από τα απομνημονεύματα των πρωτεργατών του και από το έργο του Adams. Το ΑΚΕΛ που ιδεολογικά ήταν η μόνη ελπίδα για συνεννόηση

με την τουρκοκυπριακή πλευρά, μετά το 1949 αντίθετα πλειοδότησε σε εθνικιστική και ενωτική ρητορεία, σε σημείο ώστε η Εθναρχία (Εκκλησία) να αναγκασθεί να δραστηριοποιηθεί ακόμη περισσότερο τόσο στο θέμα του δημοψηφίσματος του 1950 όσο και της εμμονής στην προσφυγή στον ΟΗΕ για να μην δει να έρχεται δεύτερη και να υπολείπεται σε πατριωτικό φρόνημα από τους κομμουνιστές.

Το βέβαιο πάντως είναι ότι η εμμονή στη διεθνοποίηση μέσω της προσφυγής στον ΟΗΕ υπήρξε μοιραία ενέργεια, εδραίωνοντας τη θέση της Τουρκίας ως μέρους στη διένεξη και εδραιώνοντας τη βρετανοτουρκική σύμπνοια που πριν δεν ήταν δεδομένη. Το ερώτημα είναι το κατά πόσο θα μπορούσε η καταστροφική για την ελληνική πλευρά αυτή πορεία να αποσοβηθεί. Ίσως αν η Βρετανία δεν ήταν τόσο ανένδοτη και υπό τους Συντηρητικούς τόσο αγέρωχη και υπεροπτική κατά την εποχή εκείνη. Ο Μακάριος μπορεί να μην ήταν στενόμυαλος και φανατικός σαν τον Γρίβα ή τους «Κυρηναϊκούς», υπό τον θανάσιμο αντίπαλό του Επίσκοπο Κυρηνείας Κυπριανό, που καραδοκούσε για κάθε εκτροπή («προδοσία») από τον όρκο της Αθήνας και της Φανερωμένης («ένωση και μόνο ένωση» μέχρι το θάνατο). Όμως δεν είχε περιθώρια δράσης στο μέτρο που ήθελε να ηγείται του αγώνα, πράγμα που φάνηκε και σε άλλες καμπές του Κυπριακού (στις συνομιλίες με τον Κυβερνήτη Στρατάρχη Χάρτινγκ το 1955 έως το 1973 που η συμφωνία στις διακοινοτικές ήταν σχεδόν βεβαιοτήτα). Εξυπακούεται βέβαια ότι η κατά καιρούς διγλωσσία του Μακαρίου δεν συνέβαλε στο να θεωρηθούν αξιόπιστοι και φερέγγυοι συνομιλητές για το ζητούμενο, την από κοινού ειρηνική λύση που θα κάλυπτε τις ανάγκες και των πέντε πρωταγωνιστών. Ο Στεφανίδης σημειώνει και μία ακόμη βασική παράμετρο (που θίγει en passant και ο Αβέρωφ αν και σε άλλο πνεύμα): την ανάδυση της Μεγάλης Ιδέας μετά τις θεωρούμενες ως εποποιίες του 1940, για την επαναδιεκδίκηση όχι μόνο των Δωδεκανήσων, αλλά και της Βόρειας Ηπείρου και της Κύπρου στον εθνικό κορμό, σημειώνοντας ότι αυτή ήταν η επικρατούσα θέση στην Ελλάδα της εποχής εκείνης, με διαφορές κυρίως στη στρατηγική και στο timing και όχι στην ουσία. Αν η ανάγνωση αυτή είναι ορθή, τότε η σύγκρουση με την Τουρκία στο Κυπριακό ήταν αναπόφευκτη και η Ελλάδα εμφανιζόταν αναθεωρητική και επεκτατική τουλάχιστον στους Τούρκους.